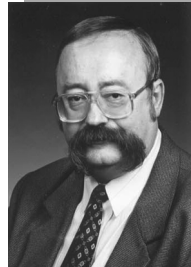

*В.А. Головенько,
канд. політ. наук*

*Valeriy A. Golovenko,
Ph. D. in Politics*

ВЗАЄМОВПЛИВ ДЕЯКИХ СПОРІДНЕНИХ СКЛАДОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

The article presents an attempt to measure sociologically some related constituents of political and socio-economic processes in a modern Ukrainian society. Particularly, the author analyses the dependence of confidence level of population to the President of Ukraine on the respondents' evaluation of the economic situation in Ukraine, on family's financial standards, on the satisfaction by the standard of living in general.

Здається, зовсім недавно — у серпні 1991 р.— ми з вами раділи тому, що сталася подія, про яку мріяли десятки поколінь українського народу впродовж багатьох століть: українська держава проголосила свою незалежність. І от уже зовсім скоро впродовж надцяті буде відзначатися День незалежності. Звичайно, в цілому для історії 15 років — це крапля в морі. Проте необхідно враховувати той факт, що новітня історія — це найбільш насичений соціальними, культурними, економічними і політичними подіями період. Підраховано, що один день життя сучасної людини вміщує події 20 років життя людини XIX ст., а потік

інформації подвоюється кожні 20 місяців [1, с. 821].

І це підтверджує досвід України. Упродовж невеликого періоду в українському суспільстві відбулися великі зміни у всіх сферах суспільного життя, проте вони визначаються передусім соціально-економічними та політичними процесами.

При цьому необхідно враховувати, що ці процеси мають свої причинно-наслідкові зв'язки. Ці каузальні (від. лат. causa — причина) залежності були помічені ще в часи Арістотеля, який говорив про обумовленість політичних явищ економічними форма-

ми життя. Упродовж віків подібні ідеї розвивали й інші вчені, наприклад А. Сміт, який відзначив підлеглість політичних відносин економічному ладу. К. Маркс та його фундаменталістськи налаштовані послідовники доводять ідею про обумовленість політичного процесу способом виробництва матеріального життя до однічного економічного детермінізму, вважаючи, що політика цілком і повністю визначається матеріально-господарчими факторами.

Активна дискусія серед науковців та політиків щодо втручання держави в економічні процеси відбувається й нині, зокрема серед прихильників так званих „американської” та „шведської” моделей економічного розвитку, або неолібералів та тих, хто сповідує соціоспрямовані моделі державного регулювання.

Особливо гострим це питання є для постсоціалістичних країн, де, на відміну від „класичних” країн, доводиться в обмежені терміни, у складних соціально-економічних та політичних умовах проходити всі етапи становлення ринку. Такі провідні українські та російські фахівці як В. Геєць, А. Гальчинський, Б. Кваснюк, Є. Ясін, Д. Львов, А. Поршнев, які поєднують

теоретичні дослідження з розробкою практичних рекомендацій для урядів своїх країн, вважають, що на етапі трансформацій, поки не буде створено повноцінної ринкової економіки, держава має активно втручатися в економічні процеси [2–6].

Необхідно відзначити, що загалом і значна частина громадськості України дотримується думки про необхідність участі держави в управлінні економікою. Це, зокрема, підтверджують дані соціологічного моніторингу, який здійснюється Інститутом соціології НАН України (див. табл. 1). Лише близько 6% респондентів постійно вважають, що необхідно мінізувати участь держави у вирішенні економічних проблем, тоді як 46% виступають за поєднання державного управління і ринкових методів, а 30% – взагалі підтримують ідею повернення до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю [7, с. 22].

Отож, як на нашу думку, дослідження проблем взаємодії політичних та соціально-економічних процесів в українському суспільстві на сучасному етапі є досить актуальною темою. Вона має бути об’єктом досліджень не лише політологів, економістів, політекономів, але й соціологів. Причому, ми

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання „Яким чином, на Вашу думку, держава має брати участь в управлінні економікою?”, %

	2002	2003	2004	2005
Треба мінізувати участь держави – все регулює ринок	6,5	4,9	6,1	5,7
Треба поєднати державне управління і ринкові методи	46,1	46,4	45,5	46,2
Треба повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю	29,3	31,5	31,6	29,3
Важко сказати	17,8	17,0	16,5	17,1
Не відповіли	0,3	0,2	0,3	1,9

зовсім не погоджуємося з висновками щодо місця соціології в суспільному житті, які останнім часом інколи намагаються нав'язати громадськості засоби масової інформації (у листопаді 2005 р. тижневик „Контракти” писав: „Схоже, що сам інститут „дослідження суспільної думки” далекий від нашого суспільства і його існування в політичній площині як таке завдає лише шкоди” [8, с. 64]). Більше того, ми стоїмо на позиціях відомого польського ученого-соціолога, президента Міжнародної соціологічної асоціації Петра Штомпки, який підкреслює особливу роль соціології: „Траєкторія руху планет не змінюється в залежності від прогресу астрономії, але рівень соціологічного знання суттєво впливає на напрям соціальних перетворень” [9, с.9].

Отож, вивчення настроїв громадськості щодо взаємодії політичних та соціально-економічних процесів, про місце і роль політичних інститутів у ринкових перетвореннях дає можливість не лише краще побачити трансформаційні процеси в українському суспільстві, але й впливати на їх хід.

Необхідно відзначити, що хоча останнім часом ряд українських соціологів, політологів (Є. Суїменко, М. Михальченко, Є. Головаха, Н. Панина та ін.) й роблять певні спроби щодо оцінки динаміки споріднених соціально-економічних, політико-економічних процесів в українському суспільстві [10, 11, 12, 13], проте в цілому тема залишається дослідженою все ж недостатньо.

Перед тим як перейти до аналізу за допомогою соціологічного виміру деяких споріднених, взаємопов'язаних складових політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в українському суспільстві впро-

довж останнього часу, спробуємо дати визначення цьому явищу. Вірним, як на нашу думку, є зауваження доктора філософських наук Є. Суїменка, який підкреслює: „Споріднені, взаємно суміжні соціальні процеси, соціальні чинники – це емпірично зафіксовані й виміряні соціологічні факти, що близькі між собою за змістом та сутністю, мають одну вихідну причину їх появи (і, отже, перебувають у функціональних зв'язках) або співвідносяться між собою як причина та наслідок і складають у своїй сукупності декотру цілісну єдність, спричиняють синергетичний ефект. Спорідненість явищ, хоча далеко не завжди, визначається на підставі вже відомої інформації й узагальнень про кожне з них, але „зведені воедино” ці явища здатні виявити у своїх взаємних зв'язках щось нове, невідоме” [10, с. 21].

Отож, на основі порівняльного аналізу динаміки оцінок респондентами деяких споріднених чинників життєдіяльності українського суспільства у політичній, соціальній та економічній сферах впродовж 1994–2005 рр. автор спробує показати наскільки вони впливають на загальну оцінку широким загалом діяльності органів влади, зокрема Президента України.

Центральним („узагальнюючим”) показником оцінки деяких споріднених чинників суспільного життя сучасного українського суспільства буде ставлення громадськості до владних структур. Інші ж показники (ставлення населення до економічної ситуації в країні, до соціальних перетворень в цілому, оцінка свого та своєї сім'ї соціального становища тощо) ніби „оточують” центральний показник, бо саме вони безпосередньо впливають на нього.

Проаналізувати певну взаємозалежність деяких споріднених чин-

* Сума відповідей „Цілком довіряю” та „Переважно довіряю”.

** Сума відповідей „Цілком задоволений” та „Скоріше задоволений”.

*** Сума відповідей „Значно поліпшилися” та „трохи поліпшилися”.

Рис. 1. Динаміка оцінок респондентами деяких споріднених складових політичних та соціально-економічних процесів в Україні (%)

ників суспільного життя в Україні спробуємо за допомогою результатів соціологічного моніторингу громадської думки, що проводився в Інституті соціології впродовж 1994–2005 рр. і матеріали якого представлені у виданні „Українське суспільство 1994–2004: соціологічний моніторинг” [7].

Нами було вивчені такі, як на нашу думку, споріднені, взаємопов'язані чинники, як рівень задоволеності респондентами своїм життям взагалі; оцінка змін матеріальних умов сім'ї впродовж останніх 12 місяців та рівень довіри до Президента України. На перший погляд здається, що ставлення до Президента України широкого загалу громадськості значною мірою визначається рівнем життя населення. Проте, як видно з наведеної нижче діаграми, реальний стан справ набагато складніший (див. рис. 1). Крива, яка демонструє ставлення населення до Президента, аж ніяк не корелює з іншими кривими.

Більш детальні дані, які свідчать про щорічну впродовж 1994–2005 рр. оцінку населенням України економічної ситуації в країні, рівня матеріального життя сімей, задоволеності кожного респондента рівнем свого життя в цілому, місцем, яке кожний респондент відводить собі на соціальній „драбині” суспільства, та довіри до Президента України, наведені в таблиці 2. Аналіз зроблено відповідно до середнього балу, який було отримано в результаті проведення соціологічних досліджень щодо оцінки населенням цих складових політичних та соціально-економічних процесів, які відбувалися в суспільстві. Необхідно відзначити, що тут спостерігається уже вищий рівень кореляції між оцінками певних економічних, соціальних та політичних процесів. Так, у 1996–1999, 2002–2004 рр. зниження та зростання рівня довіри респондентів до Президента відбувалося майже паралельно до рівня оцінки ними економічної ситу-

Таблиця 2

Динаміка оцінок респондентами деяких споріднених складових політичних та соціально-економічних процесів в Україні (середній бал)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Рівень довіри до Президента України	2,3	2,9	2,6	2,4	2,1	2,2	2,7	2,2	2,2	2,2	2,3	3,4
Оцінка економічної ситуації в Україні	1,6	1,6	1,4	1,4	1,3	1,4	1,7	1,9	2,2	2,3	2,6	3,4
Оцінка рівня матеріального життя сім'ї	3,0	2,8	2,5	2,5	2,4	2,6	2,7	2,9	3,5	3,5	3,7	3,5
Оцінка задоволеності рівнем життя взагалі	2,6	2,4	2,3	2,2	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5	2,7
Визначення респондентом свого місця на соціальній „драбині” суспільства	2,6	2,7	2,6	2,6	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7	2,8	2,9	3,2

ації в країні, рівня задоволеності своїм життям взагалі, іншими соціально-економічними показниками. У цьому ряду випадають лише 1995, 2000 та 2005 рр. У ці роки оцінка Президента була набагато вищою від оцінки соціально-економічних процесів. І це не дивно. Адже ці роки наступні після президентських виборів, і зрозуміло, що значний вплив на підвищення рей-

тингу Президента справили передвиборча агітація та очікування змін на краще після його обрання на посаду.

Про певну залежність оцінки респондентами деяких політичних процесів від стану економіки та соціального становища населення свідчить і наступний приклад. Автори щорічної науково-аналітичної доповіді „Людський розвиток в Україні: 2003 рік” для

* Сума відповідей „Цілком довіряю” та „Переважно довіряю”

Рис. 2. Рівень довіри до Президента України в областях з різними показниками ІЛР

аналізу регіональної диференціації рівня життя населення країни використали певний інтегральний показник, який базується на основі синтезу таких блоків регіонального індексу людського розвитку, як: матеріальне становище населення; умови проживання населення; соціальне середовище. За цією оцінкою щорічно впродовж 1999–2002 рр. визначалося місце, яке займала кожна область за інтегральним показником [14, с. 110]. Щоб побачити більш реальний рівень життя в цілому, ми шляхом додавання отримали суму місць, яку мала кожна область впродовж цих чотирьох років, і визначили їх рейтинг. Такий підхід дозволяє більш глибоко оцінити рівень життя в певному регіоні порівняно з щорічною його оцінкою. За цим рейтингом усі області були поділені на умовні 4 групи. До першої групи, яка має найвищий показник (від 17 до 29 балів), потрапили АР Крим, Львівська, Харківська, Закарпатська та Київська області. У четвертій, найменш успішній групі (сума балів від 101 до 109) виявилися Житомирська, Сумська, Луганська та Одеська області.

Потім за даними моніторингу громадської думки, який вівся впродовж 1996–2005 рр. Українським інститутом соціальних досліджень, ми проаналізували, як ставилося населення

України до Президента України в цих двох групах областей. Діаграма на рис. 2 показує, що ставлення населення до Президента України певною мірою визначається тим, де живуть респонденти: рівень довіри до Президента в областях з найкращим показником ІЛР постійно, за винятком лише 2 років (2002 р. та 2004 р.), є дещо вищим від рівня довіри в областях з найгіршим показником ІЛР.

Проте, необхідно відзначити, що за десять років спостереження (з 1996 по 2005 рр.) різниця в рівні довіри завжди була незначною, а інколи взагалі мізерною (впродовж 1999–2003 рр. вона становила 1,0–3,1%), хоча для порівняння ми взяли дві крайні групи областей (з найкращим та найгіршим показником) за інтегральним показником рівня життя населення.

Це є, напевне, підтвердженням того, що на рівень довіри до Президента України соціально-економічні показники мають менший вплив, ніж певні історичні традиції, політичні настрої, менталітет населення того чи іншого регіону країни тощо.

На підтвердження цього ми проаналізували рівень довіри до Президента у групі областей із середнім інтегральним показником індексу людського розвитку, до якої ввійшло 8

Таблиця 3

Рівень довіри до Президента України в областях із середнім показником ІЛР у різних регіонах України

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Рівень довіри до Президента України в областях із середнім показником ІЛР Західного регіону України	55,3	41,6	28,9	52,1	51,2	32,3	31,2	18,6	16,4	90,1
Рівень довіри до Президента України в областях із середнім показником ІЛР Центрального регіону України	18,7	15,3	10,2	30,6	30,8	17,9	16,5	18,1	27,6	62,1

областей України. Сума місць у цих областях була приблизно рівною і становила 34–52 бали. Отож, якщо виходити з гіпотези про переважний вплив на довіру населення до Президента України соціально-економічних чинників, то рівень довіри мав би бути приблизно рівним. Однак, реально виходить не так. Ми поділили нашу групу на такі дві підгрупи: до першої, Західний регіон, віднесли Волинську, Івано-Франківську, Рівненську і Тернопільську області, а до другої, Центральний регіон, – Дніпропетровську, Запорізьку, Полтавську та Черкаську області. Проаналізувавши ставлення до Президента окремо по кожній підгрупі, отримали результати, які свідчать про значні розбіжності в оцінках (див. табл. 3). Так, упродовж 1996–1998 рр. рівень довіри населення до Президента України в областях із середнім показником ІЛР Центрального регіону України був ледь не в три рази нижчим від цього ж показника в областях Західного регіону (наприклад, у 1996 р. у Центральному регіоні він становив 18,7%, а Західному регіоні – 55,3%).

Отже, як висновок до вищевикладеного, необхідно зазначити, що, на нашу думку, як самі політичні та соціально-економічні процеси, так і їх оцінка населенням, яку ми отримуємо в ході проведення соціологічних досліджень, мають певні причинно-наслідкові зв'язки. Однак, оцінки соціально-економічного становища не завжди мають безпосереднє, пряме віддзеркалення в оцінках діяльності владних структур, зокрема Президента України. Більше того, як показують наші дослідження, нині на рівень довіри до Президента України соціально-економічні показники впливають менше, ніж певні історичні традиції, політичні настрої, менталітет населення того чи іншого регіону країни тощо. Такий парадокс, напевне, можна пояснити тим, що трансформація українського суспільства відбувається в умовах постійної нестабільності, а інколи й кризи у розвитку не лише соціально-економічних, але й політичних процесів. У більш стабільному ж соціумі, як на нашу думку, соціально-економічні переміни повинні справді більше впливати на рівень оцінки діяльності владних інститутів.

-
1. *Добренев В.И., Кравченко А.И.* Фундаментальная социология: В 15 т. – Т. 4: Общество: статика и динамика. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 1120 с.
  2. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця.* – К.: Ін-т екон. прогнозів; Фенікс, 2003. – 1008 с.
  3. *Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. д-ра екон. наук Б.Є. Кваснюка.* – К.: Ін-т екон. прогнозів; Х.: Форт, 2003. – 424 с.
  4. *Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) „Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України.* – К.: ІОЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
  5. *Львов Д.С., Поршнев А.Г.* Управление социально-экономическим развитием России. – М.: Экономика, 2002. – 582 с.
  6. *Ясин Е.Г.* Модернизация Российской экономики: В 2 кн. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 644 с.

7. Українське суспільство 1994–2004: соціологічний моніторинг. – К.: ТОВ „Видавництво Софія”, 2005. – 106 с.
8. *Золотарьов В.* Конструктор реальності // *Контракти: Діловий тижневик.* – 2005. – № 47.
9. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М.: - Аспект Пресс, 1996. – 416 с. – (Программа „Высшее образование”).
10. *Суїменко Є.І.* Динаміка споріднених соціально-економічних процесів в українському суспільстві // *Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) / За ред. д-ра екон. наук В.М. Ворони, д-ра соціол. наук М.О. Шульги.* – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. – С. 20–29.
11. *Михальченко М.І.* Десять років незалежності: політико-соціологічна оцінка політичних реформ // *Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців).* – С. 150 –160.
12. *Головаха Є., Панина Н.* Соціальне самопочуття населення й сучасні тенденції соціальних змін в Україні // *Українське суспільство-2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д-ра екон. наук В.М. Ворони, д-ра соціол. наук М.О. Шульги.* – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 293–302.
13. *Головаха Е.И., Панина Н.В.* Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1997. – 64 с.
14. *Людський розвиток в Україні: 2003 рік: Щорічна наук.-аналіт. доповідь / За ред. Е.М. Лібанової.* – К.: Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України, Держкомстат України; 2004. – 290 с.

Подано до редакції 06.11.2005 р.